

PRACE NAUKOWE

Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

RESEARCH PAPERS

of Wrocław University of Economics

Nr 449

Ekonomia

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
Wrocław 2016

Redakcja wydawnicza: Joanna Świrska-Korłub, Jadwiga Marcinek

Redakcja techniczna i korekta: Barbara Łopusiewicz

Łamanie: Beata Mazur

Projekt okładki: Beata Dębska

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania
znajdują się na stronach internetowych

www.pracnaukowe.ue.wroc.pl

www.wydawnictwo.ue.wroc.pl

Publikacja udostępniona na licencji Creative Commons

Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 3.0 Polska
(CC BY-NC-ND 3.0 PL)

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wrocław 2016

ISSN 1899-3192

e-ISSN 2392-0041

ISBN 978-83-7695-616-9

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

Zamówienia na opublikowane prace należy składać na adres:

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

ul. Komandorska 118/120, 53-345 Wrocław

tel./fax 71 36 80 602; e-mail: econbook@ue.wroc.pl

www.ksiegarnia.ue.wroc.pl

Druk i oprawa: TOTEM

Spis treści

Wstęp	11
Piotr Adamczewski: Organizacje inteligentne w rozwoju społeczeństwa wiedzy / Intelligent organizations in the development of knowledge society	13
Maciej Banasik: Siła demokracji a władza finansjery na przykładzie kryzysu w Grecji / The strength of democracy vs. the power of high finance on the example of the crisis in Greece	23
Paweł Białynicki-Birula, Łukasz Mamica: Uwarunkowania i efekty polityki przemysłowej w świetle neoweberowskiej koncepcji państwa / Determinants and effects of industrial policy in the context of the neoweberian state model	40
Jan Borowiec: Integracja handlowa jako determinanta synchronizacji cykli koniunkturalnych w strefie euro / Trade integration as a determinant of business cycles synchronization in the Euro Area	52
Malgorzata Bułkowska: Potencjalny wpływ bilateralnych umów handlowych na wzrost gospodarczy UE – przewidywane skutki dla polskiego sektora rolno-spożywczego / Potential impact of the bilateral trade agreements on the economic growth in the EU – expected consequences for the Polish agri-food sector	61
Sławomir Czetwertyński: Produkcja partnerska a nieformalny obrót cyfrowymi dobrami informacyjnymi / Peer production vs. informal distribution of digital information goods	72
Ireneusz Dąbrowski: Mechanizmy sprzężeń zwrotnych i ujęcie cybernetyczne w ekonomii / Feedbacks and cybernetic coverage in economics	86
Tomasz Dębowski: Polityka regionalna Unii Europejskiej w Polsce – teraźniejszość i przyszłość / Regional policy of the European Union in Poland – present and future	96
Wirginia Doryń: Innowacyjność sektora niskiej techniki w krajach Unii Europejskiej – analiza porównawcza / Innovation of the low technology sector in the European Union – a comparative analysis	109
Karolina Dreła: Prekariat – kierunki zmian i wpływ na rynek pracy / Precariat – directions of changes and impact on the labour market	118
Monika Fabińska: Droga kobiet do sukcesu biznesowego w dobie polityki równych szans / Women’s road to business success in the era of equal opportunities policy	130

Maria Fic, Daniel Fic, Edyta Ropuszyńska-Surma: Społeczno-ekonomiczne ograniczenia rozwoju gospodarczego Polski w kontekście pułapki średniego dochodu / Socio-economic constraints of the Polish economic growth in context of the middle-income trap	142
Paweł Głodek: Proces komercjalizacji wiedzy a struktury uczelni wyższej – ujęcie modelowe / Process of knowledge commercialization and university organisational units – model approach.....	155
Aleksandra Grabowska-Powaga: Uwarunkowania kształtowania kapitału społecznego – odniesienia do Polski / Factors that influence social capital – references to Poland.....	169
Alina Grynia: Poziom oraz struktura finansowania działalności badawczo-rozwojowej na Litwie na tle pozostałych krajów UE / Level and structure of investment in research and development in Lithuania in comparison with other countries	177
Mariusz Hamulczuk, Jakub Kraciuk: Procesy globalizacji a wzrost gospodarczy w krajach europejskich / Globalisation processes vs. economic growth in the European countries	191
Anna Horodecka, Liudmyła Vozna: The vulnerability of the labor market as the effect of the human motivation to work / Wrażliwość rynku pracy jako skutek motywacji człowieka do pracy	207
Agata Jakubowska: Instytucjonalne podłoże relacji podmiotów funkcjonujących na rynku / Institutional background of relations between entities on the market	216
Ewa Jaska: Uwarunkowania makroekonomiczne rozwoju rynku reklamy medialnej w Polsce / Macroeconomic conditions for the development of media advertising market in Poland	224
Michał Jurek: Społeczna odpowiedzialność biznesu – ewolucja koncepcji i jej znaczenia / Corporate social responsibility – evolution of the concept and its importance.....	234
Renata Karkowska, Igor Kravchuk: Struktura inwestorów na GPW w Warszawie w kontekście zmian makroekonomicznych i rynkowych / Structure of investors in the Warsaw Stock Exchange in the context of macroeconomic and market changes.....	246
Grażyna Karmowska: Analiza i ocena poziomu ekoinnowacji w nowych krajach członkowskich Unii Europejskiej / Analysis and assessment of the level of eco-innovation in the new member countries of the European Union	257
Dariusz Kielczewski: Racjonalność człowieka gospodarującego w ujęciu koncepcji <i>homo sustinens</i> / Rationality of managing man in the concept of <i>homo sustinens</i>	269

Krystyna Kietlińska: Rola powiatowych urzędów pracy w przeciwdziałaniu bezrobociu w Polsce / The role of district labour offices of work in counter-acting unemployment in Poland	277
Aneta Kisiel: Kształtowanie kapitału ludzkiego – wybrane problemy / Human capital shaping – selected issues	289
Dariusz Klimek: Funkcja ekonomiczna imigracji na polskim rynku pracy / The economic function of immigration on the Polish labor market	300
Paweł Kocoń: Zarządzanie informacją – utajnianiem i ujawnianiem – jako funkcja zarządzania publicznego / Managing the information – encryption and disclosure – as public management functions	310
Anna Kozłowska, Agnieszka Szczepowska-Flis: Weryfikacja hipotezy schumpeterowskiej w kontekście rodzajowej struktury wdrażanych innowacji / Verification of Schumpeterian hypothesis in the context of generic structure of innovations	319
Anna Kozłowska, Agnieszka Szczepowska-Flis: Wpływ wybranych warunków działalności gospodarczej na aktywność innowacyjną przedsiębiorstw / Influence of chosen conditions of economic activity on innovation activity of enterprises	329
Joanna Kudelko: Nowy paradygmat rozwoju w realizacji polityki spójności / New paradigm of development in the implementation of cohesion policy	340
Wojciech Leoński: Rola państwa i instytucji rządowych w promowaniu koncepcji społecznej odpowiedzialności biznesu w Polsce / The role of the state and government agencies in promoting the concept of corporate social responsibility in Poland	350
Renata Lisowska: Kształtowanie przewagi konkurencyjnej małych i średnich przedsiębiorstw poprzez wykorzystanie wzornictwa przemysłowego – doświadczenia województwa wielkopolskiego / Shaping the competitive advantage of small and medium-sized enterprises through the use of industrial design – experience of the Wielkopolskie Voivodeship	358
Irena Łącka: Wkład uczelni i instytutów badawczych w ochronę własności przemysłowej w Polsce w latach 2009-2014 / Input of universities and research institutes on the protection of industrial property in Poland between 2009 and 2014	368
Agnieszka Malkowska: Eksport województwa zachodniopomorskiego – charakterystyka i znaczenie dla regionu / Exports in Zachodniopomorskie Voivodeship – profile and significance for the region	381
Natalia Mańkowska: Usługi e-administracji a konkurencyjność międzynarodowa w wymiarze instytucjonalnym / E-government services and institutional competitiveness	392
Grażyna Michalczuk, Julita Fiedorczyk: Kapitał intelektualny kraju (NIC) – konceptualizacja podejść / National intellectual capital (NIC) – the conceptualization of approach	402

Michał Michorowski, Artur Pollok, Bogumiła Szopa: Przeobrażenia w sferze dochodów gospodarstw domowych w Polsce według grup społeczno-ekonomicznych w latach 1993-2014 / Transformations in household incomes in Poland by socioeconomic groups in 1993-2014	412
Dorota Milek: Przestrzenne zróżnicowanie innowacyjności polskich regionów / Spatial diversity of Polish regions innovativeness	424
Bogumiła Mucha-Leszko: Przyczyny słabego ożywienia koniunktury gospodarczej w strefie euro w świetle hipotezy o nowej sekularnej stagnacji / Causes of the Eurozone's slow economic recovery in the light of new secular stagnation hypothesis	436
Rafał Nagaj: Działania zbiorowe i na rzecz innych – analiza porównawcza polskich, litewskich i hiszpańskich studentów / Collective actions and helping others – comparative analysis of Polish, Lithuanian and Spanish student)	450
Paulina Nowak: Regionalne zróżnicowania poziomu nasycenia w ośrodki innowacji i przedsiębiorczości / Regional variation in the level of saturation in the centers of innovation and entrepreneurship	462
Robert Pietrzykowski: Rozwój gospodarczy państw Europy Środkowej i Wschodniej jako członków Unii Europejskiej / Economic development of countries of Central and Eastern Europe as members of the European Union	476
Elżbieta Pohulak-Żołędowska, Arkadiusz Żabiński: Wykorzystanie idei otwartych innowacji we współczesnych gospodarkach / Open innovation concept in contemporary economies	487
Gabriela Przesławska: Otoczenie instytucjonalne jako czynnik międzynarodowej konkurencyjności kraju oraz inkluzywnego wzrostu / Institutional environment as a factor of country's international competitiveness and inclusive growth.....	498
Malgorzata Raczkowska: Jakość życia w krajach Unii Europejskiej / Quality of life in the European Union	511
Anna Rutkowska-Gurak: Refleksje nad metodologią nauk ekonomicznych / Reflections on the methodology of economic sciences	522
Stanisław Swadźba: Wzrost gospodarczy krajów Azji Południowo-Wschodniej i Unii Europejskiej. Analiza porównawcza / The economic growth of South-East Asia and the European Union. Comparative analysis	536
Anna Sworowska: Współpraca patentowa nauki i biznesu na przykładzie województwa podkarpackiego – analiza sieci / Network analysis of patent cooperation between science and business – the case of Subcarpathian region	547
Monika Szafrńska, Renata Matysik-Pejas: Społeczna odpowiedzialność banków komercyjnych w Polsce wobec środowiska naturalnego / Corpo-	

rate social responsibility of commercial banks in Poland towards the natural environment.....	559
Piotr Szkudlarek: Płeć studentów a ich aktywność społeczna w świetle badań nad kapitałem społecznym / Sex of students and their social activity in the light of research into the social capital	573
Agnieszka Szulc: Instytucje formalne i nieformalne na rynku pracy w Polsce / Formal and informal institutions on the labour market in Poland	584
Andrzej Szuwarzyński: Porównanie efektywności działalności badawczo-rozwojowej w krajach OECD / Comparison of efficiency of research and development in OECD countries	595
Magdalena Szyszko: Oczekiwania bliskie racjonalnym? Współczesne koncepcje kształtowania oczekiwań uczestników rynku / Bounded rationality of expectations? Modern hypotheses of expectations formation of market participants.....	606
Ewa Ślęzak: Migracje Polaków po 2004 roku a gospodarstwa domowe – implikacje teoretyczne i praktyczne / Migrations of the Polish after 2004 vs. the households – theoretical and practical implications	616
Mirosława Tereszczuk: Instrumenty polityki handlowej Unii Europejskiej a polski handel zagraniczny produktami rolno-spożywczymi / Trade policy instruments of the European Union versus the Polish foreign trade in agricultural products	627
Agnieszka Tomczak: Polityka monetarna i fiskalna w warunkach wysokiego zadłużenia / Monetary and fiscal policy in the conditions of considerable indebtedness.....	639
Katarzyna Twarowska: Efekty międzynarodowej koordynacji polityki walutowej w latach 1978-2015 / Effects of international monetary policy coordination in the period 1978-2015.....	652
Zuzanna Urbanowicz: Simulation analysis of the degree of inadequacy in the single monetary policy for the EU economy outside the euro zone / Symulacyjna analiza stopnia nieadekwatności jednolitej polityki pieniężnej dla unijnej gospodarki spoza strefy euro	665
Grażyna Węgrzyn: Absolwenci na europejskim rynku pracy – analiza porównawcza / University graduates at European labour market – comparative analysis	675
Danuta Witczak-Roszkowska: Kapitał społeczny polskich regionów / Social capital of Polish regions.....	686
Katarzyna Włodarczyk: Serwicyzacja konsumpcji w polskich gospodarstwach domowych / Servicization of consumption in Polish households.....	699
Renata Wojciechowska: Between economic triumphalism and anti-economism / Między tryumfalizmem ekonomicznym a antyeconomizmem	709

Malgorzata Wosiek: Migracje międzynarodowe w procesach dostosowawczych na rynkach pracy krajów UE w czasie kryzysu / International migration in the labour market adjustment processes in the EU countries during the crisis	718
Urszula Zagóra-Jonszta: Dwugłos klasyków francuskich na temat podatków – Bastiat i Sismondi / Two voices of French classics about taxes – Bastiat and Sismondi	730
Malgorzata Zielenkiewicz: Konkurencyjność krajów UE w świetle globalnego kryzysu finansowego / Competitiveness of the EU countries in the context of the global financial crisis	740

Wstęp

Z wielką przyjemnością oddajemy do Państwa rąk publikację pt. „Ekonomia”, wydaną w ramach Prac Naukowych Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. Opracowanie składa się z 65 artykułów, w których autorzy prezentują wyniki badań w czterech obszarach problemowych analizowanych na poziomie mikro- i makroekonomicznym.

Pierwszy obszar przedstawia rozważania dotyczące rynku pracy i instytucji rynku pracy, a także roli kapitału ludzkiego w gospodarce. Znalazły się tutaj wyniki badań na temat np.: roli urzędów pracy w przeciwdziałaniu bezrobociu, wpływu instytucji formalnych i nieformalnych na rynek pracy, zjawiska prekariatu, sytuacji kobiet na rynku pracy w dobie polityki równych szans czy pozycji absolwentów na europejskim rynku pracy. Drugi obszar dotyczy problemów makroekonomicznych współczesnych gospodarek, często ukazywanych w kontekście analizy sytuacji Polski na tle innych krajów unijnych. W tej grupie artykułów zaprezentowano wyniki analiz dotyczących m.in.: interwencjonizmu monetarnego i fiskalnego w warunkach wysokiego zadłużenia, polityki monetarnej i fiskalnej w krajach unijnych, ograniczeń wzrostu i rozwoju gospodarczego, innowacyjności i przedsiębiorczości, działalności badawczo-rozwojowej oraz roli kapitału intelektualnego kraju. Trzeci obszar tematyczny prezentowanej publikacji stanowią aspekty mikroekonomiczne, omawiając je np. dokonano analizy relacji podmiotów funkcjonujących na rynku, poddano ocenie przeobrażenia w sferze dochodów gospodarstw domowych czy opisano wpływ migracji na gospodarstwa domowe w Polsce. Czwarty obszar obejmuje zaś opracowania dotyczące fundamentów ekonomii, m.in. racjonalności człowieka w ujęciu *homo sustinens*, nowych paradygmatów rozwoju, refleksji nad metodologią nauk ekonomicznych, koncepcji kształtowania oczekiwań uczestników rynku czy analiz poglądów klasyków francuskich na temat podatków.

Książka przeznaczona jest dla pracowników naukowych szkół wyższych, specjalistów w praktyce zajmujących się problematyką ekonomiczną, studentów studiów ekonomicznych oraz słuchaczy studiów podyplomowych i doktoranckich.

Artykuły składające się na niniejszą książkę były recenzowane przez samodzielnych pracowników nauki, w większości kierowników katedr ekonomii. Chcielibyśmy serdecznie podziękować za wnikliwe i rzetelne recenzje, często inspirujące do dalszych badań. Oddając powyższą publikację do rąk naszych Czytelników, wyrażamy jednocześnie nadzieję, że ze względu na jej wszechstronny charakter spotka się ona z zainteresowaniem i przyczyni do rozpoczęcia inspirujących dyskusji.

Jerzy Sokołowski

Dariusz Kielczewski

Uniwersytet w Białymstoku
e-mail: kielczewski.dariusz@wp.pl

RACJONALNOŚĆ CZŁOWIEKA GOSPODARUJĄCEGO W UJĘCIU KONCEPCJI *HOMO SUSTINENS*

RATIONALITY OF MANAGING MAN IN THE CONCEPT OF *HOMO SUSTINENS*

DOI: 10.15611/pn.2016.449.23

Streszczenie: W artykule przedstawiono koncepcję racjonalności człowieka gospodarującego w ujęciu charakterystycznego dla proekologicznego nurtu w ramach nauk ekonomicznych modelu, zwanego *homo sustinens*. Jest to wizja człowieka gospodarującego, reagującego adekwatnie do współczesnych wyzwań gospodarczych, a tym samym (zdaniem jej twórców) dla samej nauki ekonomii, jeśli ma odpowiadać istocie i randze istniejących problemów gospodarczych. Istotą *homo sustinens* jest rozszerzenie pojęcia racjonalności gospodarowania o aspekt jednostkowy (w sensie wielowymiarowości potrzeb), gospodarczy (w sensie ponad jednostkowym egoizmem), społeczny, ekologiczny i intertemporalny (czasowy).

Słowa kluczowe: *homo oeconomicus*, *homo sustinens*, racjonalność gospodarowania.

Summary: The article presents a conception of the rationality of managing man from the perspective of *homo sustinens*, the environment-friendly current as part of economic studies model. It is a vision of managing man reacting accurately to contemporary economic challenges, and hence (in the opinion of its authors) for economics itself, if it is supposed to suit the being and the rank of existing economic problems. The essence of *homo sustinens* is an extension of comprehending the rationality of managing on the individual (in the meaning of diversity of needs), economic (in the meaning over the individual egoism), social, ecological and intertemporal (temporary) aspects.

Keywords: *homo oeconomicus*, *homo sustinens*, rationality of managing.

Jutro to dziś, tyle że jutro.

Sławomir Mrozek

1. Wstęp

Homo oeconomicus to jedno z tradycyjnych pojęć ekonomii neoklasycznej z pewnymi modyfikacjami akceptowanych w niemal całej ekonomii głównego nurtu [Bittner 2009]. Tymczasem w ramach ekonomii heterodoksyjnej (alternatywnej) *homo oeco-*

nomicus jest pojęciem ostro krytykowanym z różnych perspektyw. Ekonomiści nastawieni socjologicznie zarzucają mu ignorowanie powiązań gospodarki ze społeczeństwem [Dahrendorf 2006], ekonomiści behawioralni – nadmierny optymizm odnośnie do oceny racjonalności działań podmiotów gospodarujących [Kahneman 2012], ekonomiści polityczni – ignorowanie uwarunkowań politycznych procesów decyzyjnych w gospodarce [Faber, Schiller 2002], a niektórzy instytucjonaliści – nieuwzględnianie uwarunkowań kulturowych [Kochanowicz, Marody 2010]. W oparciu o tę krytykę buduje się alternatywne koncepcje człowieka gospodarującego [Horodecka 2012].

W artykule została przedstawiona jedna z alternatyw dla *homo oeconomicus*, którą jest *homo sustinens* [Kielczewski 2011; Siebenhuner 2000], zaproponowana przez ekonomistów uprawiających ekonomię ekologiczną oraz ekonomię zrównoważonego rozwoju [Rogall 2010; Siebenhuner 2000; 2001]. Celem artykułu jest wskazanie, że najważniejszą cechą koncepcji *homo sustinens* jest poszerzenie rozumienia racjonalności gospodarowania w wymiarze zarówno jednostkowym, jak i społecznym, ekologicznym i intertemporalnym.

2. Krytyka *homo oeconomicus* jako punkt wyjścia konstrukcji *homo sustinens*

Koncepcja *homo oeconomicus* jest „dzieckiem” podejścia metodologicznego stosowanego dotychczas w nauce, określanego jako paradygmat mechanistyczny, oparty na kartezjańskich koncepcjach racjonalizmu i redukcjonizmu. To pierwsze oznacza, że możliwe jest podejmowanie przez człowieka decyzji racjonalnych ze względu na istnienie w umyśle przyrodzonych kategorii poznawczych, to drugie natomiast przyjmuje, że świat można poznać przez szczegółowy opis rzeczywistości w ramach odrębnych dyscyplin naukowych, z których każda ma swój własny autonomiczny przedmiot i metodę. W dodatku każda teoria naukowa powinna bazować na prostych, sprawdzalnych i niezmiennych założeniach wyjaśniających badane zjawiska w sposób niesprzeczny. Tylko takie proste podstawowe kategorie, zdaniem Kartezjusza, odpowiadają przyrodzonym kategoriom rozumu i to założenie w praktyce zostało zaakceptowane. W ekonomii oznacza to, (1) że prawidłowości gospodarcze można wyjaśnić na podstawie cech samej gospodarki, (2) że istnieją obiektywne i uniwersalne prawa ekonomiczne, oraz że jest (3) równie obiektywna i uniwersalna koncepcja człowieka gospodarującego. Źródłem *homo oeconomicus* jest również przyjęcie pewnej koncepcji społeczeństwa jako zbioru wolnych jednostek podejmujących samodzielne własne decyzje; to założenie znajduje się zresztą także u podstaw przekonania o racjonalności funkcjonowania wolnego rynku, a co za tym idzie – także niechęci wielu ekonomistów do ingerowania w grę rynkowych interesów przez państwo [Kielczewski 2011].

Tym, co łączy ludzi jako uczestników gospodarki, jest chęć zaspokojenia własnych potrzeb i dążeń w sposób możliwie najbardziej racjonalny, co jest niezwykle

ważne w kontekście faktu, że potrzeby są nieograniczone, lecz liczba zasobów, którymi dysponujemy, jak najbardziej jest. *Homo oeconomicus* to nic innego, jak wylistowanie uniwersalnych cech człowieka gospodarującego, a więc takich, które posiada każdy z nas. Są one, zdaniem Kirchgessnera, następujące:

- indywidualne podejmowanie decyzji,
- ekonomicznie racjonalne podejmowanie decyzji,
- zachowanie skierowane na pomnażanie własnych korzyści przy neutralnym stosunku do innych podmiotów,
- sprowadzenie działań gospodarczych do zaspokajania potrzeb kwantyfikowalnych materialnie [Kirchgessner 1991].

Współcześnie pod wpływem nowej ekonomii instytucjonalnej coraz powszechniej akceptuje się nieco zmodyfikowaną koncepcję *homo oeconomicus*; którą cechuje:

- indywidualne podejmowanie decyzji, ale również pod wpływem funkcjonujących instytucji formalnych i nieformalnych,
- ekonomicznie racjonalne podejmowanie decyzji, przy czym jest ona w praktyce ograniczona przez istnienie kosztów zewnętrznych i kosztów transakcyjnych,
- zachowanie skierowane na własną korzyść, także kosztem innych uczestników rynku, ponieważ w praktyce życiowej często kierujemy się oportunistem.

Zwolennicy koncepcji *homo sustinens* krytykują wskazane założenia z kilku różnych perspektyw. Po pierwsze *homo oeconomicus* to idea człowieka jednowymiarowego, sprowadzonego wyłącznie do podmiotu zaspokajającego wyłącznie potrzeby materialne, zdeterminowanego do osiągania bogactwa za wszelką cenę i utożsamiającego dobrobyt wyłącznie z bogactwem materialnym, co jest całkowicie sprzeczne, ich zdaniem, z ludzką naturą. Po drugie jest to model abstrahujący od relacji społecznych. Decyzje ekonomicznie racjonalne jednostkowo w dzisiejszych czasach często niezwykle negatywnie wpływają na relacje społeczne: nabywanie dóbr wyprodukowanych, łamiąc prawa pracownicze, redukcje zatrudnienia, zatrudnianie na tzw. umowach śmieciowych, wzbudzanie poczucia zazdrości innych przez ostentacyjną konsumpcję itd. [Kardas, Jasińska 2010]. Istnieją zresztą badania empiryczne wskazujące, że ekonomiści z wykształcenia przyzwyczajeni w dydaktyce do modelu *homo oeconomicus* w praktyce są mniej empatyczni, mniej skłonni do współpracy, bardziej skłonni do oportunistu i wyzysku, korzystania z efektu pieczenia chleba czy jazdy na gapę, ignorowania zasad etycznych niż inni ludzie z wyższym wykształceniem [Siebenhuner 2000]. O tym, że zachowania racjonalne ekonomicznie są niezwykle często sprzeczne z wymogami ochrony środowiska, informuje szeroka literatura przedmiotu: ludzie wolą niszczyć środowisko, niż je chronić, ponieważ im się to bardziej opłaca [Ekonomia środowiska... 1995]. Rozpowszechnieniu idei *homo oeconomicus* przypisuje się też zanik solidarności międzypokoleniowej [Michalski 2011].

Wszystko to powoduje konkretne problemy gospodarcze, społeczne i ekonomiczne, z którymi tradycyjna ekonomia nie może sobie poradzić. Stąd *homo sustinens* ma być elementem szerszej rozumianego projektu „nowej” ekonomii, bardziej adekwatnej do współczesnych gospodarczych wyzwań i zdolnej do ich podejmowania.

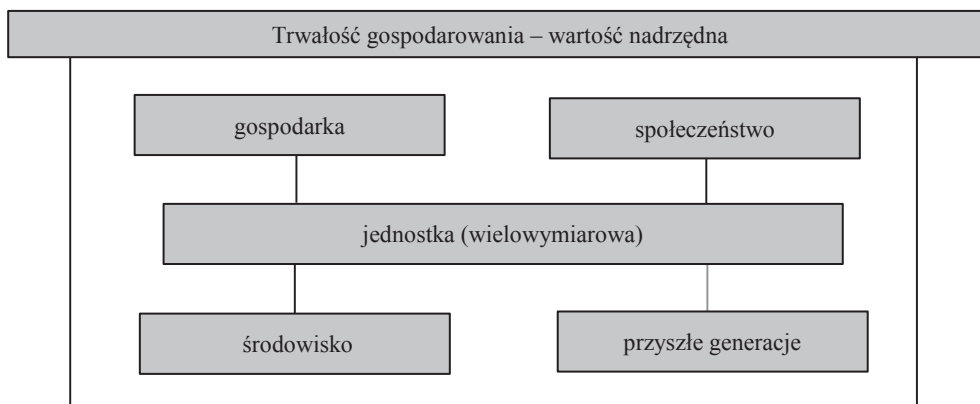
3. *Homo sustinens* i jego racjonalność

O ile *homo oeconomicus* powstał w wyniku poszukiwaniu uniwersalnych cech człowieka gospodarującego, stąd można ją nazwać minimalistyczną, o tyle *homo sustinens* jest efektem poszukiwania idealnych cech człowieka gospodarującego w otoczeniu przyrodniczym i społecznym, więc jest koncepcją maksymalistyczną, skonstruowaną analogicznie do koncepcji zrównoważonego rozwoju, zatem wskazującą pewien model idealny, kierunek gospodarczych dążeń. Zrównoważony rozwój, choć jest ideą rozwoju gospodarczego, ma genezę wywodzącą się nie tylko z ekonomii, ale też z badań ekologicznych, psychologicznych oraz refleksji etycznej i filozoficznej. Podobnie jest z *homo sustinens*. Model ten został skonstruowany w oparciu o badania dotyczące kwestii potrzeb, dobrobytu i jakości życia, odkryć dokonanych w ramach tzw. ekologii człowieka (która bada potrzeby i zachowania ludzkie w kontekście środowiska przyrodniczego), ekologii społecznej (analizującej sposoby korzystania ludzi ze środowiska i przestrzeni traktując je jako uwarunkowanie ładu społecznego) oraz badań psychologicznych w ramach tzw. psychologii środowiskowej (badającej wpływ środowiska na jednostkę) i analizie kształtowania się świadomości (jaźni) ekologicznej, a więc badań możliwości utożsamienia się ze środowiskiem i działania na rzecz jego ochrony (troski o nie). W ten sposób powstał postulatyczny model człowieka gospodarującego w warunkach zrównoważonego rozwoju. Można przy tym dostrzec w literaturze dwie interpretacje takiej idei. Pierwsza z nich przyjmuje, że *homo sustinens* jest docelowym i realnym modelem człowieka gospodarującego, który ukształtuje się w danym momencie historycznym pod wpływem oddziaływania państwa, społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw, a przede wszystkim edukacji ekologicznej. Ufa się zatem, że *homo sustinens* ukształtuje się na pewnym etapie gospodarowania i gospodarka całkowicie zmieni swój charakter na odpowiadający warunkom zrównoważonego rozwoju. Drugi pogląd przyjmuje, że jest to raczej pewien abstrakcyjny model teoretyczny, a mianowicie na swój sposób wyidealizowany koncept natury ludzkiej, który stanowi punkt odniesienia przede wszystkim dla polityki państwa i jej celów. Wskazuje bowiem na różnorodność potencjalnych oddziaływań państwa na przedsiębiorców i konsumentów wynikającą z różnorodności motywacji, którymi się oni kierują. Byłoby dobrze, gdyby ludzie zyskali jak najwięcej cech *homo sustinens*, lecz zapewne nie jest to realne w skali masowej, przynajmniej obecnie, co wszak nie oznacza, że w ogóle [Kielczewski 2011].

Punkt wyjścia koncepcji *homo sustinens* stanowi założenie, że zachowania człowieka są równocześnie ukształtowane przez środowisko przyrodnicze (dziedzictwo genetyczne, interakcje ze środowiskiem, bezpośrednie zaspokojenie potrzeb życiowych), środowisko społeczne (kulturowe), a także przez własną, jednostkową podmiotowość (odpowiedzi na pytania kim jestem, czego oczekuję i dokąd zmierzam). Oznacza to, że w procesach zaspokajania potrzeb należy uwzględniać potrzeby materialne i niematerialne, których istnienie wiąże się z relacjami ze środowiskiem

przyrodniczym i społecznym oraz chęcią możliwie maksymalnej samorealizacji (szczęścia, poczucia satysfakcji z życia, pełni zaspokojenia potrzeb). Przy tym samorealizacja w warunkach zrównoważonego rozwoju powinna się odbywać przy zachowaniu pozytywnych relacji ze środowiskiem przyrodniczym i społecznym. Oznacza to dokonywanie takich wyborów ekonomicznych, które jeśli tych relacji nie poprawią, to przynajmniej ich nie pogorszą w sposób znaczący, burzący równowagę na linii: „jednostka–gospodarka–społeczeństwo–środowisko–przyszłe pokolenia”. Należy więc określić model takiej samorealizacji pozwalający określić, a następnie wypracować określone cechy podmiotowe jednostek gospodarujących, których pojawienie się będzie służyć wdrożeniu zrównoważonego rozwoju. Przy tym, przypominając podział poglądów na *homo sustinens*, część autorów wierzy, że idea ta stanie się powszechna, spontanicznie przyjmowana przez ludzi, inni sądzą, że chodzi raczej o prowadzenie takiej polityki, która będzie kierować ludzi ku wyborom ekonomicznym typu *sustinens*, niezależnie od systemu wartości realnie uznawanych przez nich.

Racjonalność gospodarowania *homo sustinens* warunkowana jest zatem przez umiejętność kształtowania odpowiedniej relacji z jego otoczeniem (patrz rys. 1).

Rys. 1. Płaszczyzny racjonalności gospodarowania w koncepcji *homo sustinens*

Źródło: opracowanie własne.

W praktyce oznacza to, że racjonalność *homo sustinens* funkcjonuje w następujących wymiarach:

- racjonalność jednostkowa,
- racjonalność gospodarcza w kontekście mezo- i makroekonomicznym,
- racjonalność społeczna,
- racjonalność ekologiczna.

Racjonalność jednostkowa oznacza uwzględnienie w decyzjach ekonomicznych wielowymiarowości egzystencji ludzkiej. Rzecznicy *homo sustinens* piszą tu o jako-

ści życia, przeciwstawiając ją na ogół poziomowi życia materialnego [Borys, Fiedor 1999; Kośmicki 2009]. W opinii autora artykułu chodzi tu raczej o to, by zaspokajanie potrzeb materialnych było jednym z elementów jakości życia, o podejmowanie takich decyzji i dokonywanie takich wyborów, które pomogą zaspokoić cele niematerialne: szczęście, dobre relacje rodzinne i społeczne, możliwość samorealizacji, satysfakcjonującą pracę, odpowiednią ilość czasu wolnego, wysoką jakość środowiska, a wszystko w nieograniczonej perspektywie czasowej. W takim kontekście potrzeby materialne są ważne, ale nie mogą przesłaniać innych.

Racjonalność gospodarcza w kontekście mezo- i makroekonomicznym to dokonywanie wyborów, które służą trwałemu i stabilnemu istnieniu gospodarki. Autorzy piszący o zagadnieniu często podkreślają rangę takich kwestii, jak wspieranie lokalnego, regionalnego i krajowego biznesu, bojkotowanie producentów i sprzedawców stosujących nieuczciwe praktyki, unikanie zachowań zaburzających stabilność gospodarki (np. udzielanie przez bank ryzykownych kredytów, co wynika z chęci osiągnięcia przez niego zysku, co często skutkuje poważnymi problemami dla klientów i dla gospodarki jako takiej).

Racjonalność społeczna to kształtowanie dobrych relacji ze społeczeństwem. Wymienia się tu unikanie ostentacyjnej, luksusowej konsumpcji, dobroczynność, akceptację progresywnych podatków i pomocy socjalnej, respektowanie praw pracowniczych.

Racjonalność ekologiczna to, najogólniej mówiąc, zachowania proekologiczne. Chodzi o takie wybory ekonomiczne, których skutki możliwie najmniej obciążają środowisko przyrodnicze. *Homo sustinens* korzysta z odnawialnych źródeł energii, mieszka w domu pasywnym lub energooszczędnym, nabywa produkty przyjazne środowisku, korzysta z transportu zbiorowego zawsze wtedy, kiedy jest to możliwe.

Szczególnie istotnym elementem nowej racjonalności proponowanej w koncepcji *homo sustinens* jest racjonalność intertemporalna. Zrównoważony rozwój należy postrzegać w kategoriach trwałości funkcjonowania gospodarki w wymiarze międzypokoleniowym. Chodzi tu więc o powrót do w znacznej mierze zapomnianej w warunkach gospodarki rynkowej solidarności międzypokoleniowej. Dzisiejsza gospodarka jest nietrwała: niestabilny klimat, uzależnienie od przemijających historycznie zasobów nieodnawialnych, niszczenie środowiska, zanik bioróżnorodności, niestabilność gospodarki i społeczeństwa, kryzys ubezpieczeń społecznych – wszystko to oznacza niepewność perspektyw gospodarki, a nawet pojawianie się opinii, że system rynkowy chyli się ku upadkowi, których nie można lekceważyć, gdyż wydają się należycie uzasadnione [Wallerstein 1999]. *Homo sustinens* dba o przyszłość i podejmuje decyzje odpowiedzialne w tym kontekście. Na ogół uważa się, że wymienione wymiary racjonalności działania stanowią warunki konieczne tego ostatniego wymiaru [Borys 2012; Kośmicki 2009; Siebenhuner 2001].

4. Czy idea *homo sustinens* jest realna?

Pytanie o realność *homo sustinens* jest złożone i kłopotliwe. Wynika to z faktu, że liczba warunków, które człowiek gospodarujący musi spełnić, aby zrealizować wymogi racjonalności działania, jest olbrzymia. Wymaga to wielkiego poczucia odpowiedzialności i bardzo starannego działania, które nie zawsze jest możliwe. Można zauważyć, że przykładowo ekonomia behawioralna zadaje poważny cios tej koncepcji, wskazując, że w praktyce ludzie ułatwiają sobie procesy decyzyjne, więc racjonalność ich wyborów generalnie jest bardzo wątpliwa [Kahneman 2012]. W takim kontekście kształtowanie postaw *homo sustinens* możliwe jest pod dwoma warunkami: odpowiednio ukierunkowanej edukacji oraz interwencjonizmu państwowego. Koncepcja ta jest bowiem postulatywna i niemożliwa do spełnienia przy aktualnych uwarunkowaniach. Edukacja prowadziłyby do stopniowych zmian w zachowaniach podmiotów gospodarujących, a interwencjonizm państwa kreował rozpowszechnianie takich postaw (państwo byłoby swoistym architektem przemian). To dwutorowe działanie zapewne ewoluowałoby; z czasem coraz więcej cech *homo sustinens* uległoby rozpowszechnieniu, więc zakres interwencjonizmu państwowego byłby coraz mniejszy. Zachowania racjonalne z perspektywy zrównoważonego rozwoju stopniowo wypierałyby tradycyjną racjonalność *homo oeconomicus*.

Na ogół uważa się, że edukacja w kierunku opisywanej w artykule racjonalności działań powinna zmierzać ku kreowaniu takich cech danej jednostki, jak:

- wszechstronny rozwój moralny w okresie dzieciństwa, przyswajanie norm moralnych dotyczących zachowania wobec nie tylko ludzi, ale także środowiska (etyki ekologicznej),
- orientacja na uczenie się i normy moralne w dalszej fazie jednostkowego rozwoju, a także na uświadomienie bogactwa osobowości i potrzeb jednostki,
- rozwój samodzielnej refleksji i samookreślenia się wobec innych i otoczenia przyrodniczego,
- rozwój poczucia osobistej odpowiedzialności za świat,
- świadomość związku decyzji gospodarczych z przemianami w otoczeniu społecznym i środowiskowym oraz poszukiwanie takich zachowań, które nie będą burzyć relacji z tym otoczeniem,
- *homo sustinens* jako faza końcowa samorozwoju [Kośmicki 2009; Hetze 2008].

Interwencjonizm państwowy kreujący postawy *homo sustinens* to w istocie polityka państwa określana jako polityka zrównoważonego rozwoju. Dobrze skonstruowane polityki tego typu na ogół uwzględniają postulaty tej idei człowieka gospodarującego.

5. Zakończenie

Koncepcja *homo sustinens* na ogół jest postrzegana jako negacja koncepcji *homo oeconomicus*. Wydaje się jednak, że chodzi w niej o coś innego. Sugeruje ona raczej, że człowiek racjonalny ekonomicznie to nie samotny egoista, gotowy poświęcić dla

sukcesu materialnego własne życie, zdrowie, czas wolny, rodzinę, pozytywne relacje społeczne i środowisko przyrodnicze. Jest poszukiwaniem takiego programu decyzji gospodarczych, który przy zachowaniu satysfakcjonującego poziomu życia zapewniłby nam równowagę wewnętrzną, równowagę potrzeb materialnych i niematerialnych oraz dobre relacje ze społeczeństwem, środowiskiem i z przyszłymi generacjami. Jest to więc formuła, która nie tyle unieważnia *homo oeconomicus*, ile go uzupełnia, napełnia go nowymi treściami. Realność ich spełnienia pozostaje kwestią otwartą.

Literatura

- Bittner I., 2009, *Homo oeconomicus*, Wydawnictwo SWPSiZ, Łódź.
- Borys T., 2012, *Trwały i zrównoważony rozwój*, [w:] *Biznes, etyka, odpowiedzialność*, Gasparski W. (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Borys T., Fiedor B., 1999, *Wskaźniki ekorozwoju*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok.
- Dahrendorf R., 2006, *Homo sociologicus: Ein Versuch zur Geschichte, Bedeutung und Kritik der Kategorien der sozialen Rolle*, GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden.
- Ekonomia środowiska i zasobów naturalnych*, praca zbiorowa, 1995, Wydawnictwo Zysk i spółka, Poznań.
- Faber M.P., Schiller J., 2002, *Homo Oeconomicus and Homo Politicus*, *Ecological Economics*, vol. 40, no. 4.
- Hetze K., 2008, *Menschenbilder: Der Homo Sustinens*, GRIN Verlag, Ravensburg.
- Horodecka A., 2012, *Funkcje obrazu człowieka w ekonomii*, http://kolegia.sgh.waw.pl/pl/KAE/struktura/IRG/publikacje/Documents/pim88_1.pdf.
- Horodecka A., 2014, "Homo oeconomicus" jako podstawa ekonomii – krytyka i alternatywy, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, nr 347.
- Kahneman D., 2012, *Pułapki myślenia*, Wydawnictwo Media Rodzina, Warszawa.
- Kardas J.S., Jasińska M. (red.), 2010, *Spółeczny wymiar zrównoważonego rozwoju organizacji*, Wydawnictwo Studio Emka.
- Kielczewski D., 2011, *Homo oeconomicus i homo sustinens jako wyzwania ekonomii zrównoważonego rozwoju*, [w:] *Teoretyczne aspekty ekonomii zrównoważonego rozwoju*, Poskrobko B. (red.), WSE, Białystok.
- Kirchgeßner G., 2008, *Homo Oeconomicus: The Economic Model of Behaviour and its Applications in Economics and other Social Sciences*, Springer-Verlag, New York, Boston.
- Kochanowicz J., Marody M., 2010, *Kultura i gospodarka*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa.
- Kośmicki E., 2009, *Główne zagadnienia ekologizacji społeczeństwa i gospodarki*, Wydawnictwo Ekopress.
- Michalski M.A., 2011, *Kim jest postmodernistyczny homo oeconomicus, czyli pytanie o współczesne relacje pomiędzy rodziną a rynkiem*, http://dspace.uni.lodz.pl:8080/xmlui/bitstream/handle/11089/1429/2011_01_Michalski_141_156.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- Rogall H., 2010, *Ekonomia zrównoważonego rozwoju*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań.
- Siebenhuner B., 2000, *Homo sustinens – towards a new conception of humans for the science of sustainability*, *Ecological Economics*, no. 32.
- Siebenhuner B., 2001, *Homo Sustinens – Auf Dem Weg Zu Einem Menschenbild Der Nachhaltigkeit*, Metropolis-Verlag, Marburg.
- Wallerstein I., 1999, *The End of the World as We Know It: Social Science for the Twenty-first Century*, Minneapolis University of Minnesota Press, Minneapolis.